

דף שבועי

בס"ד

פרשת ויגש, תשפ"ה, מספר 1600

עשרה בטבת החל בערב שבת – הרהורים

ארי זיבוטפסקי

מה באשר לצום עצמו? ביום שישי רגיל אסור לאכול סעודה גדולה כדי שלא ניכנס לשבת בתחושת שובע.⁵ עם זאת, קיום צום ביום שישי אינו מומלץ אף הוא⁶ (פרט ל"אנשי מעשה" שמתענים בכל יום שישי), על מנת שלא להיכנס לשבת במצב של רעב. לדוגמה, כשצום קל, שאינו קשור לטרגדיה, כמו תענית אסתר או תענית בכורות חל בשבת, מקדימים אותו ליום חמישי כדי להימנע מצום ביום שישי.

בשל שיקולים אלה ישנו דיון ארוך בתלמוד (עירובין מ ע"ב-מא ע"א), כיצד לנהוג בתענית ביום שישי, והדיון מסתיים בקביעה "מתענה ומשלים".

בין הראשונים ישנן שתי דרכים להבין את השאלה העומדת לדיון: האם מותר לסיים את הצום לפני צאת הכוכבים או האם חייבים לצום עד צאת הכוכבים.⁸ הלכה למעשה ננקט הפירוש השני, שחייבים לסיים את הצום.

אומנם ה"משנה ברורה" מביאה דעה שיש לסיים את צום עשרה בטבת (שחל ביום שישי) לפני צאת הכוכבים (רמט, כא), אך הרמ"א (או"ח רמט, ד); "קיצור שולחן ערוך" (קכ"א, ו); "ערוך השולחן" (או"ח רמט, י), יחווה דעת (א, פ); הוא אומר כחמש עשרה דקות לאחר השקיעה), ואחרים⁹ פוסקים שבתענית ציבור, כגון עשרה בטבת, יש לצום עד צאת הכוכבים, ולשבור את הצום רק אחרי אמירת קידוש.

השאלה המעניינת יותר מתייחסת לעשרה בטבת שחל בשבת ולאמירה החידתית של רבי דוד אבודרהם, פוסק ספרדי חשוב מהמאה הארבע עשרה, באשר למקרה התאורטי הזה:

וחילוק יש ביניהם, שארבעת הצומות הם נדחין לפעמים כשחלו בשבת חוץ מעשרה בטבת שאינו חל לעולם בשבת אבל הוא חל לפעמים ביום ששי ומתעניין בו ביום ואפילו היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר מפני שנאמר בו (יחז' כד:ב) "בעצם היום הזה" כמו ביום הכפורים. ושאר הצומות אינן חלין לעולם ביום ששי (ספר אבודרהם, סדר תפילת התעניות, מהדורת תשע"ה, עמ' 357).

זוהי אמירה מוזרה מאוד (הרב צבי שכטר אומר על תגובת רבו הרב יוסף דב סולובייצ'יק: "ולרבנו נראה זה בודאי טעות סופר" [נפש הרב, עמוד קצון]). הרי הוא

השנה מתרחש אירוע שנותן תחושה שהוא נדיר אך למעשה אינו כך; צום עשרה בטבת, הצום המנציח את תחילת המצור הבהלי על ירושלים ב-589 לפני הספירה, חל ביום שישי בשבוע.¹ עובדה זו מובילה לשני דיונים קשורים אך שונים. הראשון – פרטי הצום ביום שישי, והשני – השאלה התיאורטית מה יקרה אם עשרה בטבת יחול בשבת. זהו דיון תיאורטי בלבד, כי כמו שעשרה בטבת הוא היחיד מבין הצומות שיכול לחול ביום שישי, זהו גם הצום היחיד שלעולם אינו יכול לחול בשבת.²

השאלה הראשונה, כיצד עלינו לנהוג כאשר תענית ציבור חלה ביום שישי, היא השאלה הקלה יותר. באופן כללי, כאשר עשרה בטבת חל ביום שישי, מנהגי הצום זהים כמעט לצום רגיל: קריאת התורה בשחרית ובמנחה (שמ' לב:יא-ד ושמ' לד:א-י), סליחות בבוקר, לאשכנזים הפטרה במנחה (יש' נה:ו-נו:ח),³ ואמירת "עננו" בעמידה, אבל אין אומרים "תחנון" וגם לא "אבינו מלכנו" במנחה.⁴

* ארי זיבוטפסקי, פרופסור וראש תוכנית תואר ראשון למדעי המוח, אוניברסיטת בר-אילן.

1 זה קורה ב-20.1 אחוז מהשנים. זה קרה בשנה שעברה (2023.12.22/תשפ"ד), והפעמים הקודמות היו בשנת תשפ"א, ולפני כן בתשע"ג. הפעם הבאה תהיה בעוד 10 שנים (2034.12.22/תשצ"ה). כפי שצוין לעיל, תופעה זו אינה כ"כ נדירה למעשה, אבל בתודעתנו היא נתפסת כאירוע נדיר, ולכן בכל פעם שזה קורה ישנה התרגשות. בכל זאת, אכן יש משהו נדיר בלוח השנה הזאת; סימנה של שנת תשפ"ה (השא) הוא הסימן הנדיר ביותר, ושכיחותו היא ב-3.125% מהשנים בלבד.

היום בשבוע הנדיר ביותר עבור חלות י' בטבת הוא יום רביעי בשבוע. אירוע זה מתרחש רק בשנה מעוברת שסימנה הח"א ובשכיחות של 3.8692% מהשנים (בפעם הבאה יחול עשרה בטבת ביום רביעי בשבוע רק בשנת 2051/תתי"ב, ולאחר מכן בשנת 2078/תתל"ט).

2 על מנת שצום עשרה בטבת יחול בשבת, שתי האותיות הראשונות של סימן השנה צריכות להיות זכ. כלומר, ראש השנה בשבת והשנה כסדרה. מצב זה נשלל בלוח הקבוע, מכיוון שבצירוף זה (הן בשנה פשוטה והן בשנה מעוברת) ראש השנה של השנה הבאה יחול באחד מהימים שאינם "כשרים" לקביעת ראש השנה (אדו).

השנה (כמו ב-31.88 אחוזים מהשנים) יום הכיפורים היה בשבת וצמנו בשבת, וצום גדליה היה בשבת ונדחה, כפי שקורה בשאר "הצומות הקלים", מלבד תענית אסתר ותענית בכורות המוקדמים ליום חמישי.

3 עדות המזרח אינם נוהגים לקרוא הפטרה. בגלל קריאת התורה וההפטרה (ובארץ - ברכת כהנים במנחה קטנה), יש להתחיל את תפילת מנחה מוקדם יותר מאשר ביום שישי רגיל.

4 רמ"א, או"ח תקנ"ג, ג ותקס"ו, א; מגן אברהם תקנ"ג, ו; משנה ברורה תקנ"ג, יא ותקס"ו, ה. עשרה בטבת משמש גם כיום הקדיש הכללי על ההרוגים בשואה, שאין יודעים

את תאריך מותם. את תפילת האזכרה המיוחדת יש לומר בבוקר לאחר קריאת התורה.
5 שולחן ערוך, או"ח רמט, ב.
6 משנה ברורה רמט, יח.
7 טור, או"ח רמט; שולחן ערוך, או"ח רמט, ג.
8 בית יוסף, או"ח רמט.
9 למקורות נוספים ראו: יביע אומר ו או"ח, לא.

... מכל התעניות המופיעות במקרא, י' בטבת זו התענית שמבחינת תודעת החורבן היא החלשה ביותר... בי' בטבת רק "סמך מלך בבל אל ירושלים"... והביאה במצור ובמצוק, ובינתיים, עולם כמנהגו נוהג, ועד לחורבן ממש עוד ארוכה הדרך. תחושת החורבן וההרס בי' בטבת היא הקלושה ביותר בהשוואה לתעניות אחרות... המסר של י' בטבת הוא, שגם באירוע שאינו מרקייע שחקים, לאחר החורבן, עלינו לעשות את הספירה לאחור ולראות שהניצנים של אותן שלהבות, שאחזו במזרח ב'ט' באב, הועלו כבר בי' בטבת. ככל שאנו בוחנים את ההיסטוריה, אנו למדים שאין להתמקד רק ב"מכה בפטיש", באירוע המסעיר עצמו, אלא לראות את התהליך גם בשלבי המוקדמים... לפני השואה, שום קונסטלציה לא הייתה נראית כמובילה לכך. לא הבחינו בניצנים כי לא ידעו שקיים בכלל אילן כזה. אך אנו, שבאים אחרי השואה, אנו יודעים שהגזע הזה קיים – יש אילן כזה.

לכן, בראייה היסטורית, המסר לימינו אנו הוא שיש לבחון את משמעותו של יום גם בדיעבד, בהסתכלות לאחור בזמן. במילים אחרות, המסר של עשרה בטבת הוא שאין להיות שאננים בשל העובדה שהדברים עדיין נסבלים; יש לתקן את מסלול הספינה כל עוד יש אפשרות לכך.

אולי דברי האבודרהם רומזים למציאות עתידית של הקמת סנהדרין וחזרה ללוח שנה גמיש המבוסס על עדים, במקום לוח השנה המחושב והנוקשה שלנו.¹² הרמב"ם מסיים את הלכות תעניות (ה, יט) בקביעה:

כל הצומות האלו עתידים לבטל לימות המשיח. ולא עוד אלא שהם עתידים להיות יום טוב וימי ששון ושמחה שנאמר (זכ' ח:יט): "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמגדים טובים והאמת והשלום אהבו".

מכאן, אולי כשהאבודרהם אמר "לא היו יכולים לדחות ליום אחר" הוא לא התכוון לצום, כי צום עשרה בטבת אינו יכול לחול בשבת לעולם, אלא הוא התכוון לחג שעתידי להתקיים בעשרה בטבת. כוונתו הייתה שהחג הוא יהיה חייב לחול בתאריך הזה, גם אם התאריך יחול בשבת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של

אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

עצמו מציין שעשרה בטבת אינו יכול לחול בשבת, ובכל זאת הוא דן במקרה התאורטי הזה.

לכאורה, פסק הדין עצמו בעייתי, שכן נראה שאין לו מקור קדום. הוא גם נוגד את דברי רש"י ורמב"ם שקבעו במפורש אחרת. רש"י כתב:

אם חל להיות בשבת, מאחרין ליום מחר, וכן תשעה באב שחל להיות בשבת, והוא הדין לשבעה עשר בתמוז, ולעשרה בטבת (רש"י למסכת מגילה ה ע"א).

ורמב"ם כתב:

אבל אחד מארבעה ימי הצומות שחל להיות בשבת דוחין אותו לאחר השבת (הלכות תעניות פרק ה הלכה ה).

כדי להדגיש שהוא כביכול חולק על אבודרהם, ה"שולחן ערוך", ביודעו שעשרה בטבת אינו יכול לחול בשבת, מדגיש שהוא פוסק לכל ארבעת הצומות:

כל ד' צומות הללו אם חלו להיות בשבת נידחין לאחר השבת (או"ח תקנ"ג).

ו"ערוך השולחן" מזכיר את שיטת האבודרהם ודוחה אותה:

ונמצא בשם הקדמונים דאלמלי היה חל עשרה בטבת בשבת היה דוחה שבת מפני דכתיב ביה "בעצם היום הזה" כמו ביוה"כ (ב"י בסי' תק"ן בשם אבודרהם). ואנן לא קיימא לן כן כמו שיתבאר (אורח חיים סימן תקמט סעיף ב).

הרב אשר וייס מציע הצעה חדשה להבנת כוונתו של האבודרהם:

כל כוונתו דאין תענית נדחית לאחר השבת אלא בטלה מצוות התענית לגמרי ונדחית היא מפני השבת.

הרב אשר וייס סבור שההסבר שלו מתיישב יפה עם המילים של האבודרהם, אך גם מודע לזה שלא כך הבינו הפוסקים במשך הדורות. גם לפי הסבר זה, דברי האבודרהם נשארים בסתירה לפירושי רש"י ורמב"ם.

המסקנה מכל האמור לעיל היא, שכנראה ראה האבודרהם בצום עשרה טבת את הצום החמור ביותר מבין הצומות.

חתם סופר מציע הסבר לכך:

ויש להבין, הלא יו"ד טבת לא היה רק התחלת מצור העיר, ... ולמה ט' באב אין דוחה שבת... ונראה לבאר דהנה הטעם שקבעו תענית על מצור ההיא, הלא היתה ירושלים כמה פעמים במצור ... רק הטעם הוא דמה שהיתה העיר בטרדת המצור שתי שנים ומחצה זה מחמת שבאותו יום שסמך מלך בבל למטה על ירושלים, כמו כן ישבו ב"ד שלמעלה אלו מיימינים אלו משמאילים עד שגברו המשמאילים ונחרב הבית, ... וכל דור שלא נבנה בהמ"ק בימיו כאילו נחרב בימיו, נמצא שבכל שנה ושנה נתחדש חורבן חדש, וזהו בכל פעם כשמגיע אותו יום של עשרה בטבת, ... יושבין ב"ד שלמעלה וגוזרין החורבן של כל שנה ושנה, ... וידוע דעל צרה שעברה כמו יום שמת בו אביו או אמו אין אנו מתענים בשבת, אבל תענית חלום מותר להתענות,¹⁰ דבשביל עונג שיש לו שמבטל צרה העתידה לבוא עליו לא מעונה הוא, הילכך תענית ט' באב, דזהו רק על צרה שעברה לא דחו שבת, אבל תענית י' טבת זהו על בטל צרה העתידה עונג הוא, והיה דחי שבת ("תורת משה", ויקרא, דרוש לז' אדר י עמ' א).

הרב אהרן ליכטנשטיין התייחס גם הוא למזרות לכאורה בהתייחסות אל עשרה בטבת כאל הצום החמור ביותר, והסביר זאת בדרכו.¹¹

¹⁰ רמב"ם, הלכות תענית א, יב; שולחן ערוך, או"ח רפח, ד-ה.

<https://www.etzion.org.il/he/holidays/asara-11>

betevet/yom-hakaddish-hakelali-zikhron-churban
12 להשלמה ראו:

<https://www.daat.ac.il/daat/shabat/luach/haim-2.htm>

רחמים שר שלום, "האם נשוב לקדש חודשים עפ"י הראייה", סיני, גיליון קל"ח, תשס"ו. ראו במאמר ותגובותיו.